

Resul BABAOĞLU¹

Cangül Örnek, Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı, Antikomünizm ve Amerikan Etkisi, Can Sanat Yayınları, 1. Basım: Mart 2015, İstanbul, 400 Sayfa+Dizin+Kaynakça, ISBN: 978-975-07-2518-0

Özet

Türkiye'de II. Dünya Savaşı'nın sonlarından doksanlı yıllara kadar süren siyasi ve ideolojik dönüşümün köklerine ışık tutan bu eserde, Soğuk Savaş'ın Türkiye'de yarattığı Batı algısının özellikle dönemin antikomünizm paradigmasının önde gelen taşıyıcısı olan İslamcılık düşüncesi üzerindeki etkileri başarılı bir şekilde çözümlenmiştir. Türkiye, Soğuk Savaş döneminde, Sovyet Rusya ve dolayısıyla komünizm tehlikesi karşısında ciddi bir güvenlik ittifakına ihtiyaç duymuştur. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren başlatılan modernleşme çabalarının Batı ülkelerinden ilham alması ve cumhuriyetin sınıfsal olmayan bir toplum yapısını tasavvur etmiş olması gibi tarihsel gerçekliklerin, Batı ile kurulan yakın siyasi ilişkilerin birçok alanında yansımaları olmuştur. Sosyal bilimlerde uygulanan yeni yöntemler, kamu yönetimi alanında batı ülkelerindeki gelişmelerin takip edilmesi, yeni üniversitelerin açılması, gündelik yaşamın yeni rutin uygulamaları, aydınların düşünce üretiminde Anglosakson anlayış ve yaklaşımlar edinmeleri ve öğrenci değişim programları gibi geniş yelpazedeki bu etkiler, incelenen eserin tarihsel bir yaklaşım ve siyaset bilimi perspektifiyle ele aldığı konular arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, ABD, Türkiye, İslamcılık, sosyal bilimler, antikomünizm

Abstract

This book sheds light onto the roots of political and ideological changes in Turkey that continued up to the 1990s from the end of WW II, and it analyses the sense of western created by the cold war on Islamic views that was a forerunner of anticommunist propaganda. The close relationship with the west gave rise to many reflections on varied fields, and these relationships came out of because of security partnership need of Turkey against communist threat of SSCR; the western inspirations of modernization that were started at the late periods of Ottoman; and unclassified community thought of Republican Turkey. Among historical and political perspectives of the book, there are new methods applied in social sciences, the following of western countries in the sphere of public administration, founding of new universities, new routines in daily lives, Anglo-Saxon understanding and attitudes in intellectuals' producing views, and student exchange programs.

Key words: cold war, USA, Turkey, Pan-Islamism, Social Sciences, anticommunism

Soğuk Savaş döneminin Türk siyasi hayatı ve dış politikası üzerindeki yönlendirici ve kalıcı etkileri üzerinde son yıllarda geniş bir akademik yazın oluşmuştur. Soğuk Savaş'ın Türkiye'de entelektüel hayat ve kültürel alandaki etkilerine ilişkin aynı yoğunlukta bir ilgilinin var olduğunu söylemek ise oldukça zor görünmektedir. Cangül Örnek^{1*}'in *Türkiye'nin soğuk Savaş Düşünce Hayatı* adlı

* Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde lisans ve aynı üniversitede sosyoloji alanında yüksek lisansını tamamlayan Cangül Örnek, doktora derecesini Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden aldı. George Washington ve New York Üniversitelerinde misafir araştırmacı olarak bulundu. *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı* başlıklı eserinin dışında, Çağdaş Üngör'le birlikte editörlüğünü yaptığı *Turkey in the Cold War: Ideology and Culture* başlıklı kitabı 2013'te Palgrave-Macmillan Yayınları tarafından yayımlandı.

eseri söz edilen dönemin Türkiye’de aydınlar, üniversite çevreleri, sosyal bilimler, bürokrasi, sendikacılık ve kültürel hayat üzerindeki dönüştürücü etkisini çok geniş bir yelpazedeki Türk ve Amerikan kaynaklarına dayanarak başarılı bir şekilde çözümlenmiştir. Kendi ifadeleriyle vurgulayacak olursak bu çalışmada; “*sol düşüncenin sesinin kısıldığı bir ortamda Türkiye’deki farklı siyasi düşünce çevrelerinin, ABD’yle yakınlaşmaya ve artan Amerikan etkisine yaklaşımlarının arkasında yatan tarihsel mirasın ve Soğuk Savaş fikir atmosferinin özellikleri*” ele alınmıştır.² Esasen Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarından itibaren Batı ülkeleriyle olumlu, temkinli ve kuşkucu bir zeminde seyreden; ancak II. Dünya Savaşı’nın bitiminden sonra ABD ile tek taraflı bir bağımlılık ilişkisine dönüşen ve antikomünizm ideolojik arka planıyla sürdürülen dış politikanın Türkiye’de yarattığı kültürel ve entelektüel etki, bu çalışmanın temel problem konusunu oluşturmaktadır.

Yedi bölümden oluşan kitabın giriş kısmında Soğuk Savaş’ın Avrupa ülkelerine nazaran Türkiye’de Rus karşıtlığı temelinde daha erken başladığı veya en azından bu dönemde ABD ile ilişkilerin geliştirilmesinde bir paradigma arayışına gidilmediği vurgulanmıştır. Daha açık bir ifadeyle, Soğuk Savaş döneminin ideolojik-düşünsel altyapısı ve tarihsel dayanakları hâlihazırda mevcut durumdaydı. Osmanlı-Rus siyasi çekişmelerinin bir halkası olarak yine “*Osmanlı modernleşme hareketinin sınıfsal analizden kaçınan yekpare toplum kurgusu, Kemalist kadroların Sovyet Rusya ile yakınlaşma siyasetinin hızla koparılması ve tek parti iktidarının sınıf reddiyeciliğine dayanan antihalkçı halkçılığı ve ulusçuluk ideolojisi, II. Abdülhamit döneminden itibaren yaygınlaşan Alman hayranlığı ve pek tabii ki Batı’yla kurulan kuşkucu ancak güç politikasının gerektirdiği pragmatik temelli ilişkiler, Türkiye’de Soğuk Savaşın “yerli” karakterinin çözümlenmesi için göz önünde bulundurulması gereken ideolojik tarihsel öğelerdir.*” Yazarın; Soğuk Savaş döneminde Türkiye’nin iç ve dış politikasına yön veren temel belirlenimler olarak sunduğu bu olgular, ancak II. Dünya Savaşı süresince yaşanan gelişmelerin yarattığı etkilerle beraber düşünüldüğünde geçerli kabul edilebilir. Yazarın bu dönemde Türk dış politikasına yön veren etkenleri açıklarken tarihi arka planın yanında uluslararası ilişkiler teorilerine de başvurması, kuramsal çerçevenin oluşmasını sağlamasına koşut olarak eserdeki temel yargıları daha kesin bir zemine oturtabilir. Teoride bir devletin, büyük bir devletle ittifak kurma ihtiyacı halinde genellikle coğrafi olarak kendisinden uzak bir ülkeyi tercih ettiği söylenir. Bununla beraber, coğrafi olarak uzak bir devletin ittifakının tehlike anında sağlayacağı faydaların sınırlı olduğu görülüyor. Öte yandan zayıf bir devletin, bir süper güçle kuracağı ittifakın doğuracağı tehlikeli sonuçlar da uluslararası ilişkiler teorilerinde yer alan düşüncelerden biridir.³ Türkiye’nin Soğuk Savaş döneminde ABD ile kurduğu ittifakın en başta gelen nedeni güvenlik ihtiyacı ise bu iki devlet arasındaki ideolojik yakınlık da ikincil neden olarak kabul edilebilir. Türk yöneticiler açısından ABD ile ilişkilerde ideolojik boyut büyük bir önem arz etmiştir. Türkiye’nin erken cumhuriyet döneminden itibaren batılı değerleri barındıran yapısı, demokratik ve

¹ Okutman, Siirt Üniversitesi, babaoglu@hotmail.com

² Cangül Örnek, *Türkiye’nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı, Antikomünizm ve Amerikan Etkisi*, Can Sanat Yayınları, 1. Baskı: Mart 2015, İstanbul, s.369.

³ Devletlerarasındaki ittifak ilişkileri ve uluslararası teoriler için bkz. W. C. Olson vd. *The Theory and Practice of International Relations*, Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1983; R. L. Rothstein, *Alliances and Small Powers*, New York: Columbia University Press, 1968.

laik bir ülke olduğunu sürekli olarak vurgulaması açısından, ABD ile kurulan ittifak Batı'yla ilişkileri sıkılaştırmak ve batılılaşma politikalarını uygulamak için önemli bir araçtı.⁴

Türkiye'nin bu süreçte ABD ile askeri ve siyasi düzlemde kurduğu yakın ilişkilerin Türkiye'nin kültürel ve entelektüel yaşamındaki izdüşümlerine odaklanan bu çalışmanın dayandığı temel kaynaklar; Rockefeller Vakfı ve ABD Devlet Arşivleri, Türkiye'de II. Dünya Savaşı yıllarında yayınlanan düşünce dergileri ile yerli ve yabancı araştırma eserleridir. Yazar, ayrıca Soğuk Savaş döneminde entelektüel yazın hayatında varlık göstermiş olan Nermin Abadan Unat ve Vakur Versan gibi önde gelen sosyal bilimcilerle sözlü tarih çalışmalarına da yer vererek çalışmanın geniş bir kaynakçaya dayanmasını sağlamıştır.

Türkiye'nin Batı ile kurduğu ilişkilerin tarihsel arka planının anlatıldığı birinci bölümde; Osmanlı modernleşmesinin taşıyıcıları olan ve Tanzimat döneminde kurulan modern eğitim kurumlarında yetişen yeni aydın tipinin Batıyı pragmatizm anlayışıyla kavradığı vurgulanmıştır. Çözülmekte olan ve "Doğu Sorunu" nun temel öznesi konumunda bulunan Osmanlı Devleti'nin modernleşme projesinin temel saiklerinden biri olan bu pragmatik yaklaşım, İmparatorluğu hızlı bir batılılaşma serüvenine yönelmiştir. Yazar, bu noktada Taner Timur'dan yaptığı bir alıntıyla; XIX. yüzyılda Batı etkisinin Osmanlı İmparatorluğu'nda yarattığı fikir hareketlerinin batıdakinin aksine bir sınıf karakterinden yoksun olduğu, felsefi sorunlardan kaynaklanmadığı ve belli bir tarih felsefesinden ilham almadığı gerçeğini vurgulayarak Osmanlı Devleti'ndeki modernleşmeci fikir akımlarının temelde devleti kurtarma düşüncesine dayandığı ve bu yüzden de sistemli bir dünya görüşü haline gelemediğini vurgulamıştır.⁵

Tarihsel Miras: Gen kodu olarak antikomünizm alt başlığıyla verilen bölümde Türkiye'de antikomünizm ideolojisinin erken cumhuriyet döneminde sınıf çelişkisi fikrinden duyulan rahatsızlıkla olan ilişkisi vurgulanarak halkçılık ilkesinin bütüncül niteliği ve gerek söylem gerekse de yasal düzlemde sınıfsal farklılıklara yer verilmediği ifade edilmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda Sovyet Rusya ile kurulan dostluk ilişkilerinin kısa bir süre sonra soğumaya bırakıldığının vurgulandığı bu bölümde ayrıca Lozan Konferansı sırasında Türk delegasyonunun Sovyet görüşlerine yakın durmadığı da aktarılmıştır.⁶ Türk dış politikasında Sovyet Rusya faktörü temel belirleyici olarak varlığını II. Dünya Savaşı'nın sonlarında da hissettirmiştir. 1945 yılında Sovyet Rusya'nın Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi teklifine ek olarak 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın yenilenmesi için masaya yeni koşullar koyması, Türkiye'nin ABD'ye yaklaşmasının önünü açmıştır. Yazara göre, dönemin Türk devlet yöneticileri siyasi yalnızlıktan kurtulmak ve batı ittifakına yönelmek için Sovyet tehdidini abartma yoluna gitmişlerdir. Başka araştırmacılar tarafından da vurgulanan bu iddia, Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde aldığı pozisyonun gerekliliği konusundaki

⁴ Nasuh Uslu, "1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi", *Avrasya Dosyası*, 6(2), Yaz 2000, s.203-232.

⁵ Taner Timur, *Türk Devrimi: Tarihi Anlamı ve Felsefi Temelleri*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968, s.85;aktaran Örnek, *a.g.e.*, s. 53.

⁶ *A.g.e.*, s.61.

tartışmaları uzun yıllar beslemiştir.⁷ Yazarın da benimsediği bu görüşe göre; Türkiye, Sovyet tehdidini abartarak ve antikomünizm tehlikesinin vahametini arttırarak ABD'yle yakınlaşmanın yollarını aramıştır. Bu dönemde Türkiye'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı'na dâhil edilmesinde sözü edilen korku senaryosunun büyük bir payı olsa da ilk olarak Gürcü profesörlerin özellikle Izvetsia gazetesinde çıkan ve toprak talebi dâhil olmak üzere Boğazlarda üs bulundurma hakkından söz eden makaleleri ve daha sonra Moskova'da gerçekleşen Sarper-Molotov görüşmesinde aynı isteklerin dile getirilmesinin sadece pazarlık stratejisi ve baskı siyaseti ile açıklanmasının yetersiz bir değerlendirme olduğu kabul edilebilir.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batılı hür demokratik sistemlere yakınlaşmasının önemli bir sonucu da siyasal yapının çok partili bir demokrasi olarak yeniden inşa edilmesi olmuştur. Türkiye'de çok partili hayata geçişin nedenleri üzerine üretilen yazın, Türkiye'nin iç koşullarıyla birlikte dış ortamdan kaynaklanan nedenler üzerinde de durur.⁸ Sovyet tehdidine karşı uluslararası toplumun yanında olmak ve savaşın bitiminden sonra toplanan San Francisco Konferansı'na katılabilmek için bir ön şart olarak algılanan demokratikleşme süreci ve siyasal sistemde çoğulculuk anlayışının benimsenmesi gibi etmenler sözü edilen dönemi ele alan birçok kaynakta Türkiye'de demokrasiye geçişin dış nedenleri arasında sayılmaktadır. Yazar, Türkiye'de demokrasiye geçişin sorunlu bir yönü olarak antikomünizm ideolojisinin demokrasiyi dar sınırlara hapsettiğini vurgulamıştır.⁹ Bu dönemde Türkiye'nin iç politikasında sol düşünceye karşı başlatılan cadı avı; Tan gazetesi baskını, DTCF olayları, 1951 komünist tevkifatı ve sol yayınlara karşı başlatılan yasakçı politika ile sonuçlanmıştır. Aynı dönemde ABD'de hâkim olan McCarthy'ci politikayla yakın benzerlikler taşıyan Türkiye'deki bu uygulamalar, yazara göre; *"halkın genel çıkarlarının azınlıktaki sermaye çevrelerinin çıkarlarına kurban edildiği bir demokrasinin inşasına girişilmesi"* sonucunu doğurmuştur.¹⁰ Buraya kadar ifade edilenlerin yanında; ABD'nin iç politikasında aşırı antikomünist ideoloji nedeniyle tam bir demokrasiden söz edilemeyeceği ve San Francisco Konferansı'na katılan ülkelerin başta Rusya, İspanya ve Portekiz olmak üzere neredeyse tamamına yakınının demokratik rejimlerden yoksun oluşu düşünüldüğünde; Türkiye'nin çok partili rejime geçişinde dış etkenlerin sıklıkla ifade edildiği gibi temel belirleyici olmadığı anlaşılabilir.¹¹

⁷ Erel Tellal, *"SSCB'yle İlişkiler"*, Baskın Oran (Der.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss.314-320; Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Hil Yayınları, İstanbul, 2010. Yalçın Küçük ise, Sovyet taleplerinin Selim Sarper ve Feridun Cemal Erkin tarafından uydurulduğunu yazmıştır. Yalçın Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, İkinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979, s.303.

⁸ Bkz. Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçiste Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, 336-344; Nihal Kara, *"Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Kararının Nedenleri"*, **Yapıt, Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, Sayı:8, Ankara, 1984/85, s. 74; Necdet Ekinci, **Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçiste Dış Etkenler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul,1997.

⁹ Örnek, **a.g.e.**, s.79.

¹⁰ **A.g.e.**, s.80.

¹¹ Pelin Ünsal, *"Türk Tarih yazımında Çok Partili Hayata Geçiş (1956-1950)"*, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu**, TTK, Ankara, 2011, s.893-909.

Soğuk Savaş dönemi Türkiye-ABD dostluğunun kitapta yer verilen ilginç sonuçlarından biri de Türkiye'nin kültür ve tüketim hayatında yaşanan değişimdir. ABD mallarının ve kültürel ürünlerinin Türkiye'de dolaşıma sokulması için gereken mülkiyet hakları prosedürü değiştirilmiş, özellikle 1951 yılında “Uluslararası Bern Telif Hakları Protokolü”nün imzalanmasının ardından kabul edilen “Fikir ve Sanat Eserleri Yasası” ile yazarın ifadesiyle Türkiye Amerikan yayınları ile dolmuştur. Bu dönemde çocuk oyunlarından müzik sektörü ve yaşam tarzına kadar hemen hemen her alanda Amerikan etkisi kendini hissettirmiştir.

Soğuk Savaş'ın siyasi atmosferi ülkelerin yalnızca dış ilişkileri ve iç politik dengelerini değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda fikir hayatı ve sosyal bilimlerin yöntemi üzerinde de önemli etkileri olmuştur. Sosyal bilimlerde benimsenen yöntem ve araştırma metotlarında bu dönemde ABD hegemonyasına uygun ürünler vermek amacıyla değişim yaşanmıştır. Bu dönemde sosyal bilimler istatistik metodunun adeta işgaline uğramıştır. Yazara göre; davranışsal, ampirik bir bilim anlayışının hüküm sürmeye başladığı bu dönemde insan bilimlerinin daha fazla niceliksel ve deneysel olması gerektiği fikri hızla yaygınlaşmaya başladı. Rockefeller, Ford ve Carnegie Vakıflarının destek sunduğu çeşitli kamuoyu araştırmaları üniversiteler eliyle yürütülmüş, bu durum da akademisyenleri ölçüm uzmanlarına çevirmiştir.¹² Sosyal sorunların yoğun olduğu bir dönemde sosyal kontrol mekanizmalarının etkili işlemesi için gerekli bilgi üretimini sağlamak amacıyla ABD'de Rockefeller Vakfı'nın desteğiyle Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi (SSRC-Social Science Research Council) kurulmuş ve SSCR örneğini takiben ABD üniversitelerinde birbiri ardına araştırma kuruluşları açılmıştır. Sosyal bilimler alanında kesin sonuçlara ulaşma ve objektiviteyi mümkün kılmaya dönük bu çalışmalar sayesinde ABD'nin sanat, siyaset ve kültür hayatındaki hegemonyası bilim alanına taşınmıştır.

Kitabın dördüncü bölümü Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Türkiye'ye yönelik yürüttüğü çalışmalar ve kültürel programlara ayrılmıştır. 1950'lerden başlamak üzere ABD'de devletin uluslararası politikasıyla bu politikanın hayata geçirilebilmesi için gerekli bilgiyi sağlayacak sosyal bilim üretimi arasında bir eş güdüm sağlanması gerekmiştir. Bu amaçla, Doğu Avrupa ve ön Asya ülkelerinin toplumsal yapısı, emperyalizm algıları, modernleşme tutkuları ve Amerika'ya bakışlarını çözümleyecek çalışmalara ağırlık verilmiştir. CIA'nın öncülü olan OSS (Stratejik Hizmetler Ofisi- Office of Strategic Services)'nin açılmasıyla çok sayıda Avrupalı sanatçı ve akademisyen bu kapsamda çalışmalara imza atmışlardır. Uzun yıllar göz ardı edilen tarih biliminin de bu dönemde yeniden revaç bulduğu söylenebilir. Amerika'da kamu diplomasisinin gelişmesi açısından önemli bir gelişme de Eisenhower döneminde halkla ilişkiler alanında faaliyet gösteren USIA'nın kurulmasıdır.¹³ Aralarında Türkiye'nin de olduğu birçok ülkede faaliyet gösteren USIA, başta eğitim olmak üzere çeşitli kamusal fonksiyonların yeniden yapılandırılmasını öngören projeler geliştirirken, diğer yandan akademik, sanatsal ve düşünsel faaliyetlere kaynak aktararak bu alanlara yön vermeye çalışmıştır. Uluslararası ölçekte akademik disiplinlerde Amerikan bakış açısı ve değerlerinin

¹² A.g.e., s.143. Ayrıca bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti-Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)** C.1, İletişim Yay., İstanbul, 2010.

¹³ A.g.e., s.161.

hâkim kılınmaya çalışıldığı bu faaliyetler ile Soğuk Savaş sürecinde ABD hegemonyası pekiştirilmeye çalışılmıştır.

Bu dönemde gerek Amerikan kamuoyunda gerekse de diplomatik çevrelerde Türkiye ve Ortadoğu coğrafyasına karşı büyük bir ilgi gözlenmiştir. Bu ilgiyi besleyen birçok akademik eserde Türkiye başarılı bir modernleşme tecrübesi ve Batı yanlısı istikrarlı siyasi yapısıyla sunulurken Arap Ortadoğu'su ise çalkantılı siyasi yapısıyla endişeli bir yaklaşımla kaleme alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş ve modernleşme reformlarıyla Batı ülkelerine yakınlaşma tecrübelerini içeren Lewis V. Thomas-Richard N. Frye ikilisinin kaleme aldıkları *The United States and Turkey and Iran* ile Dankwart A. Rustow'un derlediği *Political Modernization in Japan and Turkey* başlıklı eserler Türkiye'nin geçirdiği siyasal ve kültürel dönüşüm çözümlenmiştir. Türkiye çalışmalarına dâhil edilebilecek bir başka çalışma da Bernard Lewis tarafından 1962 yılında yayımlanan *The Emergence of Modern Turkey* idi. Bu çalışmaların genelinde üzerinde durulan temel konu Osmanlı-Türk modernleşmesinin nevi şahsına münhasır bir süreç ya da genellenebilir bir model mi olduğuydu. İlk olarak Dankwart A. Rustow tarafından ortaya atılan ve Kemalist kadroların modernleşme hareketinin Osmanlı reformistlerinin reform programlarının bir devamı olduğuna ilişkin görüşü 1960'lar boyunca Türk tarih yazınına hâkim olacak olan süreklilik ve kopuş dikotomisinin yol açtığı akademik tartışmaları doğurmuştur. Bu dönemde Şerif Mardin ve Kemal H. Karpat'ın Türk modernleşmesini eleştirel bir yaklaşımla ele alan eserleri ABD'de akademik çevreler tarafından yakından takip edilmiştir.¹⁴

Amerika'nın Türkiye'de yürüttüğü kültürel programa yer verilen bu bölümde ABD'nin Türkiye Cumhuriyeti'ndeki filantropi çalışmaları Osmanlı Devleti'ndeki misyonerlik faaliyetlerinin bir devamı olarak değerlendirilmiştir. Rockefeller ve Ford gibi vakıfların öncülük ettiği bu çalışmalar Türkiye'deki Amerikan eğitim kurumlarının desteklenmesi başta olmak üzere Türkiye'de etkili bir kamu diplomasisinin yürütülmesini amaçlıyordu. 1946 yılında Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaşını taşıyan Missouri zırhlısının İstanbul'a demirlemesi bu faaliyetlerin ilki sayılabilir. ABD diplomatik misyonuna bağlı olarak çalışan USIE ve USIS*, farklı kültürel etkinlikleriyle Türkiye'deki kültürel ve düşünsel ortamın ABD için uygun hale getirilmesini amaçlamıştır. Bu kapsamda büyükşehirlerde kurulan bürolar Türkiye'de kütüphanecilik, kültürel değişim programları, liderlik, Fulbright eğitim bursu anlaşması gibi etkinlikleri yürütmüşlerdir.

Kitabın beşinci bölümünde Soğuk Savaş'ın Türkiye'de üniversiteler ve sosyal bilimler üzerindeki akademik etkisi çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Türkiye'de entelektüeller ve bilim çevrelerinin doktora eğitimi almak için ABD'yi seçtikleri ve sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri için ABD eğilimli bir akım başladığı vurgulanmıştır. Bu dönemin aynı zamanda Amerikan sosyolojisinin Türkiye'yi etkisi altına aldığı bir dönem olduğu söylenebilir. Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi hocalarından Niyazi Berkes, Mediha Berkes ve Behice Boran'ın Chicago ekolünün etkisinde kalarak Türkiye'de sosyoloji alanında saha

¹⁴ A.g.e., s.172.

* United States Information and Exchange (Birleşik Devletler Enformasyon ve Değişim)

çalışmalarına ağırlık verdiği bu dönemde özellikle köycülük alanında bilimsel eserler verilmiştir. 1930'larda popüler olan Chicago okulunun vaka analizine dayanan yöntemi 1950'lerle beraber yerini nicel çalışmalara bırakmıştır. 1950'li yıllarda Türkiye'de sosyoloji alanında Le Play ekolünün benimsenmeye başlanmasıyla bu ekolün Türkiye'deki ilk temsilcisi olan Prens Sabahattin'in adı daha sık duyulmaya başlamıştır. *Sosyoloji Dergisi*'nin başını çektiği akademisyenler Le Play ekolünü Türkiye'deki sosyoloji araştırmalarına yansıtmışlardır. Psikoloji alanında da görülen bu etkileşim 1940'lı yılların sonlarından itibaren ABD'li misafir öğretim üyelerinin Türkiye'de yaptıkları araştırmalarla hız kazanmıştır.

ABD kaynaklı sosyal bilim anlayışının bir diğer etki alanı kamu yönetimi disiplini olmuştur. Kamu yönetimi disiplininin kökenleri üzerine yapılan araştırmalara göre Osmanlı'dan itibaren hukuksal bir yaklaşımı esas alan Fransız kamu yönetimi anlayışının benimsendiği Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren Amerikan kamu yönetimi yaklaşımına bir yönelme olmuştur.¹⁵ 1952'de Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nün (TODAİE) kurulması ve New York Üniversitesi ile Ankara SBF arasında yapılan ikili anlaşma çerçevesinde öğretim üyelerinin değişimi sonucunda kamu yönetimi disiplini üzerindeki ABD etkisi daha da hissedilmiştir.¹⁶ 1951 yılında hazırlanan ve *Barker Raporu* olarak bilinen Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan Türkiye raporu kapsamında *Amme İdaresi Enstitüsü*'nün açılması, aynı dönemde Latin Amerika ülkelerinde açılan benzer enstitülerin bir devamı olarak az gelişmiş ülkelere yönelik kalkınmacı yaklaşımın bir ürünü olmuştur.

Amerikan üniversite modelinin Türkiye'de benimsenmesinin bir kanıtı da 1950'lerin ikinci yarısından itibaren kurulan yeni üniversitelerdir. Dönemin düşünce dergilerinden yapılan alıntılarla ODTÜ'nün kuruluş serüveninin anlatıldığı bu bölümde, Türkiye'deki mimarlık ve mühendislik alanındaki boşluğun doldurulmasına yönelik bir girişim olduğu yönündeki iddiaların yanında; bu üniversitenin kurulmasının İngiltere'nin Ortadoğu'da kaybetmekte olduğu nüfuzun yeniden kazanılması hedefine hizmet ettiği de verilen iddialar arasındadır. Benzer şekilde, Robert Koleji'ni üniversiteye dönüştürme çalışmaları da entelektüeller arasında ideolojik tartışmalara yol açmıştır. 1957 yılında açılan Atatürk Üniversitesi ise Celal Bayar'ın 1954 yılının Ocak ve Mart ayları arasında gerçekleştirdiği ABD gezisinde yapılan bir anlaşma kapsamında ABD'deki Nebraska Üniversitesi model alınarak tarımsal kalkınma ve büyümede aktif rol üstlenmesi için kurulmuştur.¹⁷

Türkiye'nin Batı ile kurduğu ideolojik ve siyasal yakınlığın izlerinin Soğuk Savaş döneminin önemli düşünce dergilerinde arandığı kitabın altıncı bölümünde aydınların Batı ile kurulan ittifaka yaklaşımları ele alınmıştır. Soğuk Savaş döneminin bir yayını olmasa da Türkiye'de liberalizm akımının önemli simalarından biri olan Hüseyin Cahit Yalçın'ın çıkardığı *Fikir Hareketleri* adlı dergi, dönemin

¹⁵ Bkz. Nuray Keskin, "Türkiye'de Kamu Yönetimi Disiplininin Köken Sorunu", *Amme İdaresi Dergisi*, S.39, 2 Haziran 2006, ss.1-28.

¹⁶ Örnek, *a.g.e.*, s.217.

¹⁷ Atatürk Üniversitesi'nin kuruluş süreci için bkz. Ricard Garlitz, "Land-Grant Education in Turkey, Atatürk University and American Technical Assistance, 1954-1968", *Turkey in the Cold War: Ideology and Culture*, içinde Edt. Cangül Örnek-Çağdaş Üngör, Palgrave-Macmillan, London, 2013, ss.177-198.

kültürel ve ideolojik havasının daha iyi anlaşılabilmesi için yazar tarafından incelenmiştir. Bu dergide yer alan ve genellikle çeviri makalelerden oluşan yazılarla Marksizm ve komünizmin kötülükleri sergilenmeye çalışılmışsa da Mahmut Dikerdem'in aktardığına göre bu yazılar, komünizmi tanıtmaya işlevi görmüştür.¹⁸ 1930'lar Türkiye'sinin ideolojik ortamında bu yayın politikasıyla ortaya çıkan *Fikir Hareketleri* dergisi kaçınılmaz olarak bazı çevrelerle polemiklere girmiştir. Sabiha Sertel ile girdiği demokrasi polemigi, yakın tarihimizde *Tan baskını* olarak bilinen şiddet eylemiyle sonuçlanmıştır. H.C. Yalçın, savunduğu liberal parlamenter demokrasi ve eleştirdiği otoriter faşizan yönetimler konusunda Kadro dergisi çevreleriyle de şiddetli tartışmalar yaşamıştır.¹⁹ Ali Fuat Başgil ve Ahmet Emin yalman tarafından çıkarılan *Hür Fikirler* adlı dergi, Soğuk Savaş döneminde Anglosakson paradigmanın Türkiye'de de kökleşmesini amaçlayan bir yayın politikası gütmüştür. Hayatının önemli bir bölümünü ABD'de geçiren Yalman, Hür Fikirler dergisinde yazdığı yazılarda liberal demokrasinin savunuculuğunu yapmış ve ABD modelinin özgürlükçü bir model olduğu tezini işlemiştir. Ali Fuat Başgil ise ABD modelinin dini özgürlükler açısından büyük önem taşıdığını vurguladığı yazılarında Türkiye'deki muhafazakâr çevrelerin Amerikan karşıtlığını, Türkiye ile Amerikan toplumunun ahlaki değerler açısından büyük benzerlikler taşıdığı iddiasıyla savuşturmuştur. A.E. Yalman ile Ali Fuat Başgil arasında laiklik ve sekülerizm konularındaki anlaşmazlık nedeniyle oluşan fikir ayrılığı derginin yayın politikasına da yansımıştır.

Genel olarak üniversite hocalarının özellikle de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin öğretim üyelerinin ayakta tuttuğu *Forum* dergisi, Soğuk Savaş dönemi kültür ve siyaset alanında düşünce üreten önemli bir merkez niteliği kazanmıştır. Yazarın, *topyekûn batılulaşmacı* kategorisine soktuğu Forum çevresi, Türkiye'de liberal ve özgürlükçü bir demokrasinin tesis edilmesini, dolayısıyla Batı ittifakının güçlendirilmesi görüşünde olmuştur. Ancak, Türkiye'de sürdürülen antikomünizm kampanyasının aşırı boyutlara taşınmasını da eleştiren *Forum* yazarları ideolojik olmayan sendikacılığın önünün açılması ve işçi haklarının genişletilmesini savunmuşlardır.²⁰ Demokrat Parti Türkiye'sinin 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren yaşadığı kötü ekonomik koşullar karşısında çeşitli öneriler getiren *Forum* yazarları, uluslararası işbölümü düzeninde Türkiye'ye tarımsal üretimi öneren ABD uzmanlarına yakın görüşler öne sürerek, ekonomide planlamaya karşı çıkan DP iktidarını bu konuda eleştirmişlerdir. Aydın Yalçın ve Osman Okyar tarafından yazılan yazılarda doktriner olmayan planlamanın Türk ekonomisini düze çıkaracağını belirtmişlerdir.²¹

Eserin yedinci bölümünde, Türkiye'de İslamcılık düşüncesinin Soğuk Savaş döneminde Batı medeniyetini algılayış biçimi ele alınmıştır. İslamcılık akımının son dönem Osmanlı düşünce hayatındaki etkin rolü ele alınarak Cumhuriyetin ilanıyla sönümlenmeye başlayan bu akımın 1950'li yıllarla birlikte yeniden dirilmeye başladığı tarihsel süreç başarılı bir şekilde ortaya konmuştur. Bu akımın yayın organları olarak kabul edilen *Sebilürreşat*, *Büyük Doğu*, *İslam Dünyası* ve *Selamet*

¹⁸ Örnek, a.g.e., s.265.

¹⁹ Bkz. Temuçin Faik Ertan, *Atatürk Döneminde Devletçilik-Liberalizm Tartışması*, Phoenix, Ankara, 2008.

²⁰ Örnek, a.g.e., s.285.

²¹ A.g.e., s.288.

dergileri titiz bir içerik incelemesine tabi tutularak İslamcı çevrelerin dönemin siyasi gelişmeleri karşısındaki tavırları belirlenmiştir. Yazar, bu dönemde İslamcı düşüncenin Cezayir'in bağımsızlık mücadelesi, II. Dünya Savaşı yıllarında kötü giden ekonomi, sosyal eşitsizlikler ve kapitalizmin Türkiye'ye yerleşmesi gibi gelişmeler karşısında son derece çelişkili ve savruk düşünceler ürettiğini belirtmiştir. Sözü edilen yayın organlarında çıkan makale ve yorum yazılarından yola çıkılarak varılan bu yargı, Türkiye'de savaş sonrası dönemde İslam düşüncesinin durumunu ortaya koymaktadır. Kitapta, bu yıllarda İslamcılık akımının ümmetçi yönünün ılımlaştırılarak, Türkçü ve milliyetçi bir zemin kazandığı, bununla birlikte Amerikancı bir dış politika eğilimi gösterdiği iddiası çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Demokrat Parti iktidarının dış politika tercihlerinin İslam düşüncesinin aldığı biçimde ne ölçüde pay sahibi olduğuna ise herhangi şekilde değinilmemiştir. Bizce bu ayrıntının vurgulanması, eserde ortaya konan varsayımların temellendirilmesinde etkili olabileceği gibi, dönemin siyasi karar alıcıları ile İslami entelektüel çevre arasındaki etkileşimin neden ve sonuç bağlamında değerlendirileceği yeni bir tartışmaya kapı aralayabilir.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Hil Yay., İstanbul, 2010.
- AKANDERE, Osman, **Milli Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler 1938-1945**, İz Yay., İstanbul, 1998.
- EKİNCİ, Necdet, **Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul, 1997.
- ERTAN, Temuçin Faik, **Atatürk Döneminde Devletçilik-Liberalizm Tartışması**, Phoenix, Ankara, 2008.
- GARLITZ, Ricard, "Land-Grant Education in Turkey, Ataturk University and American Technical Assistance, 1954-1968", **Turkey in the Cold War: Ideology and Culture**, Edt. Cangül Örnek-Çağdaş Üngör, Palgrave-Macmillan, London, 2013, ss.177-198.
- KARA, Nihal, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Kararının Nedenleri", **Yapıt, Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, S.8, Ankara, 1984/85, ss.64-75.
- KESKİN, Nuray, "Türkiye'de Kamu Yönetimi Disiplininin Köken Sorunu", **Amme İdaresi Dergisi**, S.39, 2 Haziran 2006, ss.1-28.
- KOÇAK, Cemil, **İkinci Parti-Türkiye'de İki Partili Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)** C.1, İletişim Yay., İstanbul, 2010.
- KÜÇÜK, Yalçın, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, İkinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979.
- OLSON, W. C. vd. **The Theory and Practice of International Relations**, Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1983; R. L. Rothstein, **Alliances and Small Powers**, New York: Columbia University Press, 1968.
- TELLAL, Erel, "SSCB'yle İlişkiler", Baskın Oran (Der.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss.314-320.
- TİMUR, Taner, **Türk Devrimi: Tarihi Anlamı ve Felsefi Temelleri**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968.

- USLU, Nasuh, “1947’den Günümüze Türk-Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi”, **Avrasya Dosyası**, 6(2), Yaz 2000, s.203-232.
- ÜNSAL, Pelin, “Türk Tarihyazımında Çok Partili Hayata Geçiş (1956-1950)”, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu**, Bildiriler, TTK, Ankara, 18-20 Mart, 2010, ss.893-909.